

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2018
ИЮНЬ

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

АДАБИЁТШУНОСЛИК

З.ПАРДАЕВА	
Роман жанрининг культурологик қиёфаси	63
С.ҚУРОНОВ	
Исажон Султон романларида олам ва одам концепцияси.....	66
Ф.ДАДАБАЕВА	
Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” асарида портрет ва сифатлашлар таржимаси.....	69
М.ЖУРАЕВА	
Кундош образининг замонавий талқини.....	72

ТИЛШУНОСЛИК

А.МАМАЖОНОВ, Д.ТЕШАБОЕВ	
Қўшма гаплар семантикасига доир баъзи мулоҳазалар	76
Д.ТУРДАЛИЕВА	
Лисоний имконият ва бадий санъат	79
Н.АБДУЛЛАЕВА	
Синтактик градуонимия.....	84

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

А.ХОЖИМИРЗАЕВ	
Мактабгача таълим муассасаларида асосий гимнастика воситаларининг ўрни	87
Р.ДЖАЛИЛОВА	
Ўрта Осиё меъморчилигида наққошлик санъатининг тарихий ва замонавий моҳияти.....	92

ИЛМИЙ АХБОРОТ

К.ҚОДИРОВ, Т.БАКИРОВ, Ҳ.ҚОДИРОВА	
Математик фанларни ўқитишда улар орасидаги узвийликни очиб бериш ҳамда ўзаро алоқадорликдан фойдаланиш.....	95
Л.РАХИМОВА	
Ядросида Бессель функцияси қатнашган ўрамсиз операторлар ва уларнинг хоссалари	99
М.РАХИМОВ, Ф.ТУХТАСИНОВ	
Жадал технология шароитида четдан келтирилган сигирларнинг сут маҳсулдорлигига боқув технологиясининг таъсири	101
А.ЭРМАТОВ	
Корхона захира (резерв) капиталининг бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш	103
Л.БЕГИМҚУЛОВА	
Шоҳруҳ Мирзонинг давлатчилик фаолиятига оид айрим мулоҳазалар.....	106
М. УСМАНОВА	
Нутқ фаолиятининг хусусиятлари ва ривожланиши	108
Ҳ.ЖУРАЕВ, И.АБДУРАҲИМОВА	
Бобур лирикасида ифоданинг маъно қатламлари	111
Н.ТОШЕВА	
Халқ топишмоқлари эпиграф сифатида.....	113
Г.РОЗИҚОВА	
Ноодатий боғланиш – услубий восита сифатида.....	116
З.АКБАРОВА, Ш.АНВАРХУЖАЕВА	
Нутқ маданияти масалаларининг ўрганилишига доир.....	118
Ш.АСКАРОВА	
Немис тили дарсларида лексикани ўргатиш методлари.....	120
М. КАРИМОВА, И.МЕРГАНОВ	
Ўрта асрлардаги педагогик фикрларнинг маънавий моҳияти.....	123

АДАБИЙ ТАҚВИМ

Илмга бахшида умр.....	126
-------------------------------	-----

УДК: 41+8.08

НОДАТИЙ БОҒЛАНИШ – УСЛУБИЙ ВОСИТА СИФАТИДА

Г.Розиқова

Аннотация

Мақолада бадиий нутқда қўлланилувчи ноодатий боғланишларнинг услубий хусусиятлари тўғрисида сўз юритилади.

Аннотация

В статье исследуются стилистические особенности нетрадиционных связей словосочетаний, используемых в художественной речи.

Аннотация

Stylistic functions of uncommon connections that are used in literary speech are outlined in this article.

Таянч сўз ва иборалар: валентлик муносабати, ноодатий боғланиш, оксюморон, атрибутив бирлик, аниқловчи, аниқланмиш, эмоционал бўёқ.

Ключевые слова и выражения: валентность взаимосвязи, нетрадиционные связи, оксюморон, атрибутивное единство, определение, определяемый, эмоциональная окраска.

Keywords and expressions: valency relationship, the uncommon connections, oxymoron, attributive unit, attribute, attributing, emotional color.

Валентлик ўзаро синтактик муносабатга киришаётган лексемаларнинг мазмуний мувофиқлиги қонуниятига асосланади. Бу қонуният синтагматик муносабатга киришаётган ҳар икки лексема мазмуний мундарижасида бир хил семанинг мавжуд бўлишини тақозо қилади. Ўзаро мазмуний боғланувчи икки лексемада такрорланувчи бир хил семанинг мавжуд бўлиши уларнинг шу сема асосида синтагматик муносабатга киришиш имкониятини таъминлайди. Мазмуний мувофиқликка эга бўлган лексемалар синтагматик муносабати одатий боғланишни, бунинг акси эса ноодатий боғланишни ҳосил қилади.

Ҳар қандай лексик бирликнинг боғланиш қонуниятлари ва уларнинг дистрибуциясини ўрганиш семантик таҳлилнинг бошланғич нуқтаси ва зарурий босқичи саналади [2.65-66].

Ноодатий боғланишлар илмий адабиётларда турлича ном билан юритилади: “оксюморон”, “катахреза”, “оказионал бирикмалар”, “ноодатий бирикмалар”, “ғайри одатий бирикмалар”, “номантикий боғланишлар”, “эмотив валентлик” каби.

Ноодатий боғланиш бир – бирига мос келмайдиган икки лексик бирликнинг уйғунлашувини англатади. У янги тушунча ва тасаввурларни ҳосил қилади.

Ноодатий боғланиш асосида шаклланган бирикмалар услуб жиҳатдан ихчам, мазмунан таъсирли ифода воситаларидан биридир. Улар қисқа ҳамда лўнда синтактик бутунлик ҳисобланиб, матннинг мазмундорлиги ва сержилолигини оширишга хизмат қилади. Шунинг учун уларни илмий жиҳатдан ўрганиш катта назарий ва амалий аҳамият касб этади.

Ушбу ҳодиса мантиқан бири иккинчисини инкор этадиган, бир – бирига мазмунан зид бўлган икки тушунчани ифодаловчи сўзларнинг ўзаро қўшиб қўлланилиши асосида юзага келади ва ўзининг индивидуаллиги, янгилиги, кўникилмаганлиги ҳамда оҳорлилиги билан тасвир ифодавийлигини таъминлайди.

Оксюморон инсон руҳий оламида юз берган қарама-қарши қутбларнинг ифодаси сифатида намоён бўлади. Шу боис, у китобхонни ўйлашга, шартли мантиқсизликдан мантиқ топишга мажбур этади, бадиий ликватаъсирчанликни ошириш билан бирга, услубий восита сифатида экспрессив-эстетик таъсир воситасига айланади. Шунинг учун оксюморонга эстетик ҳодиса сифатида ёндашиш зарур.

“...оксюморотил ҳодисаси эмас. У тил ҳодисаси сифатида мантиқсизликни, нутқий ҳодиса сифатида эса мантиқни ифодалайди. Шу билан бирга, ижодкорнинг оксюморондан унумли фойдаланиши – аниқ бир мақсад асосида (билиб туриб)

Г.Розиқова – ФарДУ, филология фанлари номзоди, доцент.

рухий кечинмани ғайриодатий тарзда баён этиши нутқнинг таъсирчанлиги ва жозибадорлигини оширади. Бу эса сўзнинг поэтик жилосини ранг-баранг тарзда намоён этади [1.64-66].

Оксюморон асосий мантиқий ва эмоционал маъноларнинг муносабатига асосланган стилистик воситалардан биридир. Оксюморон деганда, биринчидан, атрибутив бирликни тушунамиз. Бундай атрибутив бирликнинг аъзолари мажбуран бирикадилар ва, уларда бири, кишдан кўра бир-бирдан узоқлашиш анъанаси устунлиги яққол кўзга ташланади. Масалан: *аччиқ шакар, даҳшат гўзал, ёқимли хунук чехра, қора нур каби*.

Оксюморон бадий асарларда кам қўлланилади, лекин бу унинг таъсир кучини сусайтирмайди.

Оксюморонда аниқловчининг асосий мантиқий маъноси эмоционал маъно томонидан бартараф этилади. Масалан: *ишбилармон дангаса, аччиқ кулги, камбағал бой, ёш қари каби*.

Ушбу сўз бирикмаларида ишлатилган биринчи сўз ўзининг асосий мантиқий маъносини йўқотган ва эмоционал маънода ишлатилган бўлиб, муаллифнинг тасвирланаётган нарсага субъектив муносабатини ифодаловчи воситага айланади. Оксюморон сўз бирикмаларида сўзлар муаллифининг нарсага ижобий ёки салбий муносабатини ифодалайди.

Ширин оғриқ, кичкина буюк одам, оғриқли ором каби оксюморонлар ҳам бўёқдорлик ва таъсирчанликни ошириш учун хизмат қилади.

Оксюморонни фақат қарама-қарши маъноли бирликларнинг бирикувидан ҳосил бўлади, дейиш тўғри эмас. Умуман, маъно жиҳатдан мос келмайдиган икки бирликнинг

бир нутқ кўринишида аниқловчи ва аниқланмиш сифатида қўлланишини оксюморон сифатида тадқиқ этиш мумкин. Бадий асарлардаги бундай қўлланишлар тасвирга эмоционал ва юмористик-сатирик бўёқ бахш этувчи, асарнинг бадий қимматини оширувчи ифода воситасидир.

Фарёд сўзида “қаттиқ овоз билан йиғлаш” семаси мавжуд бўлиб, у одатдаги боғланишда *товушсиз* сўзи билан сўз бирикмасини ҳосил қилмайди. Рауф Парфи *фарёд* сўзининг маъносига умуман тескари бўлган *товушсиз* ясама сифатини ушбу сўз билан бирга қўллайди: *товушсиз фарёд*. Ана шунинг ҳисобига лирик қахрамоннинг мураккаб ҳиссий ҳолатига эмфатик интонация берилган, бирикма кучли эмоционалликни ифодаловчи асосий воситалардан бирига айланган. Худди шундай ҳолатни қуйидаги мисолларда ҳам кўриш мумкин: *музлаган олов, ҳавоси сўриб олинган ҳаво* (Р.Парфи), *сокин исён* (Ш.Раҳмон), *ғуссага ўралган севинч йўли, шод ҳижрон, ёруғ ғусса* (Иқбол Мирзо), *ижобийроқ ўғри, соқов мулоқот, серсоқолу “бесоқол” улфатлар* (Эркин Аъзам) каби.

Хулоса қилиб айтганда, ноодатий боғланишлар айнан бадий асарлар тилида воқеланади ва тил воситалари заҳирасининг кенгайиши учун асос бўлади. Демак, аниқловчи ва аниқланмиш ўртасида юзага келган номантиқий боғланишда асосий эътибор аниқловчига қаратилади, чунки аниқловчи орқали аниқланмишнинг маъноси очиқ берилади. Аниқловчи билан аниқланмиш ўртасидаги муносабат натижасида кутилмаган янги бир маъно юзага келади. Бу эса тасвирга эмоционал бўёқ бахш этади.

Адабиётлар:

1. Дўсматов Х., Базарбаева Н. Зебо Мирзонинг оксюморондан фойдаланиш маҳорати // Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари. -Фарғона, 2014.
2. Мамажонов А., Носирова У. Оксюморон ва унинг услубий-семантик хусусиятлари // Илм-фан тараққиётида олималарнинг ўрни. Илмий-амалий анжуман материаллари. -Фарғона, 2008.

(Тақризчи: А.Мамажонов, филология фанлари доктори, профессор).